ISSN 1300-1795

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt: 59 Sayı: 1 Mart 2026

Sultan Deniz KÜÇÜKER — Atina'da Klasik Dönem Oligarşi Darbeleri, Geçiş Dönemi Adaleti ve Mahkemeler

Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL — Dijital Bürokrasi Dönüşümünde Açık Devlet Verisi ve Vatandaş Katılımı: Amaçlar, Roller, Belirleyiciler ve Sınırlılıklar

Hakan UZUN
Reha BAYANSAR — Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Karar Alma Kısıtları: Ampirik Bulgular ve Politika Önerileri

Selin ERTÜRK ATABEY — Merkezi-Yerel Dengeyi Yeniden Kurmak: Türkiye'de İdareler Arası Görev ve Gelir Bölüşümü Üzerine Kuramsal ve Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Murat YILDIZ — Türk Hukuk Sisteminde Bir Reform Girişimi: "Antidemokratik Yasaları Tarama Komisyonu" ve Faaliyetleri

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt 59, Sayı 1, Mart 2026

ISSN 1300 – 1795

Sahibi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi adına Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

Yazı İşleri Müdürü ve Başeditör
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

Editör Yardımcıları
Dr. Öğr. Üyesi Serhat Celal BİRDAL
Dr. Gülbahar TÜRKMENOĞLU

Editör Kurulu

- Prof. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK (Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri Alan Editörü)
- Prof. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU (Siyaset Bilimi ve Siyasal Düşünceler Alan Editörü)
- Doç. Dr. Ozan ZENGİN (Genel Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları Alan Editörü)
- Dr. Öğr. Üyesi Serhat Celal BİRDAL (Kamu Hukuku ve Devlet Teorileri Alan Editörü)
- Dr. Gülbahar TÜRKMENOĞLU (Yönetim Bilimleri Alan Editörü)
- Prof. Dr. Uğur SADİOĞLU (Dil Editörü)
- Doç. Dr. Cihat ERBİL (Yabancı Dil Editörü)

Yayın İdare Adresi
Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü
85. Cad. No: 8 Yücetepe / ANKARA

Yayının Türü
Yaygın Süreli Yayın

Yayın Şekli
3 Aylık – Türkçe ve İngilizce

Baskı
Mebid Eğitim Danışmanlık Yay. Org. Tic. Ltd. Şti.
Cevizlidere Mah. 1208. Cad. No: 12/1Balgat / ANKARA

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN
Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Ozan ZENGİN

❝ *Amme İdaresi Dergisi*, iki hakemli, uluslararası bir yayındır. Yılda dört sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayınlanmaktadır. Yayın Dili Türkçe ve İngilizcedir

1968 yılından beri düzenli olarak yayınlanan *Amme İdaresi Dergisi*, Social Sciences Citation Index (SSCI) ile TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve TR Dizin'de taranmaktadır.

Amme İdaresi Dergisi'nde yayınlanan çalışmalar, yazarlarının kişisel görüşlerini yansıtır.

Yayınlanan makaleler kaynak gösterilerek kullanılabilir. ❞

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Feroz AHMAD, Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ender Ethem ATAY, Özyeğin Üniversitesi
Prof. Dr. Halil BERKTAY, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Geert BOUCKAERT, IIAS
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz ÇOLAK, Polis Akademisi
Prof. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER, ODTÜ
Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tanel DEMİREL, Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Françoise DREYFUS, Sorbonne Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih DUMAN, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU, Princeton University
Prof. Dr. Metin HEPER, Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyüp Günay İSBİR, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN, Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. İlber ORTAYLI, MEF Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK, İstanbul Medipol Üniv.
Prof. Dr. Aykut POLATOĞLU, Yakın Doğu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin SEBECZEK, University of Cambridge
Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Hacettepe Üniv.
Prof. Dr. Gencay ŞAYLAN, Lefke Avrupa Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN, Milli Eğitim Bakanlığı
Prof. Dr. H. Bahadır TÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Hasan YAYLI, Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN, Ankara Üniversitesi

AMME İDARESİ Dergisi

59/1 Mart 2026

Sultan Deniz KÜÇÜKER **1**
Atina'da Klasik Dönem Oligarşi Darbeleri, Geçiş Dönemi Adaleti ve Mahkemeler
Araştırma Makalesi

Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL **25**
Dijital Bürokrasi Dönüşümünde Açık Devlet Verisi ve Vatandaş Katılımı: Amaçlar, Roller, Belirleyiciler ve Sınırlılıklar
Araştırma Makalesi

Hakan UZUN
Reha BAYANSAR **53**
Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Karar Alma Kısıtları: Ampirik Bulgular ve Politika Önerileri
Araştırma Makalesi

Selin ERTÜRK ATABEY **83**
Merkezi-Yerel Dengeyi Yeniden Kurmak: Türkiye'de İdareler Arası Görev ve Gelir Bölüşümü Üzerine Kuramsal ve Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Araştırma Makalesi

Murat YILDIZ **113**
Türk Hukuk Sisteminde Bir Reform Girişimi: "Antidemokratik Yasaları Tarama Komisyonu" ve Faaliyetleri
Araştırma Makalesi

Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayınlanır.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr
e-posta: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Yücetepe Mah. 85. Cad. No:8
Çankaya Ankara

AMME İDARESİ Dergisi

59/1 Mart 2026

Sultan Deniz KÜÇÜKER **1**
Oligarchic Coups, Transitional Justice, and the Courts in Classical Athens
Research Article

Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL **25**
Open Government Data and Citizen Participation in Digital Bureaucracy Transformation: Objectives, Roles, Determinants and Limitations
Research Article

Hakan UZUN
Reha BAYANSAR **53**
Decision-Making Constraints of Public Managers in Türkiye: Empirical Evidence and Policy Proposals
Research Article

Selin ERTÜRK ATABEY **83**
Rebalancing the Central–Local Nexus: A Theoretical and Comparative Analysis of Intergovernmental Assignment of Functions and Revenue Sharing in Türkiye
Research Article

Murat YILDIZ **113**
A Reform Initiative in the Turkish Legal System: "The Commission for Screening Anti-Democratic Laws" and Its Activities
Research Article

Published quarterly in March, June, September and December.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr
e-posta: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Yücetepe Mah. 85. Cad. No:8
Çankaya Ankara

Araştırma makalesi

Atina'da Klasik Dönem Oligarşi Darbeleri, Geçiş Dönemi Adaleti ve Mahkemeler

Sultan Deniz KÜÇÜKER*

Öz: *Tarih boyunca devletlerin yaşadığı siyasal kırılmalar, yalnızca ortaya çıktıkları dönemi etkilemekle kalmamış, aynı zamanda sonraki kuşakların siyasal kültüründe de kalıcı izler bırakmıştır. Bu nedenle geçmişteki siyasal süreçler, çağdaş politikaların sürdürülebilirliğini, hukuki düzenlemelerin meşruiyetini ve toplumsal etkilerini değerlendirmek açısından önemli bir referans alanı sunar. Bu tarihsel birikim, otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçiş süreçlerinde devletlerin yaşadıkları tecrübelere ve devlet ile yurttaş arasındaki ilişkilerin güven, hukuk ve karşılıklı sorumluluk temelinde yeniden inşa edilmesi hedefi doğrultusunda oluşturulan geçiş dönemi adaletine dair örneklerin varlığına da tanıklık etmektedir. Geçiş dönemi adaletine ilişkin iyi belgelenmiş modern örneklerin yanı sıra, Atina'da Otuzlar Hükümeti'nin devrilmesinin ardından yürürlüğe konan genel af düzenlemesi, tarihte bilinçli bir geçiş dönemi adaleti politikasının belgelenmiş ilk örneği olarak öne çıkar. Bu ilk örnek makalenin ana temasını oluşturmakla birlikte, öncesinde Atina'da MÖ 411 ve MÖ 404 yıllarında gerçekleşen oligarşi darbelerine dair tarihî veriler ele alınmakta ve bu siyasal kırılmaların MÖ 403'teki genel af sürecinin arka planını nasıl şekillendirdiği ortaya konmaktadır. Genel affa dair hukuki çerçeve antik yazarların tanıklığında belirlendikten sonra ise dönemin yargı pratikleri özellikle hatip Lysias'ın Atina mahkemelerinde sunulmak üzere hazırladığı adli söylevleri üzerinden incelenerek bu hukuki düzenlemenin pratikte nasıl işletildiği, siyasal alana nasıl yansıdığı ve Otuzlar Hükümeti döneminde yaşananların toplumsal ve siyasal kültüre etkileri analiz edilmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Oligarşi, Genel Af, Atina Mahkemeleri, Kamu Yönetimi*

Oligarchic Coups, Transitional Justice, and the Courts in Classical Athens

Abstract: *Throughout history, political upheavals have shaped both their immediate contexts and the political culture of later generations. Consequently, past political processes provide a crucial reference for assessing the sustainability of contemporary*

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, sdkucuker@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9949-6805

Makale Geliş Tarihi: 19.12.2025
Makale Kabul Tarihi: 24.03.2026

policies, the legitimacy of legal norms, and their societal impact. This historical legacy is also reflected in the experiences of states transitioning from authoritarian to democratic regimes, highlighting the role of transitional justice mechanisms aimed at rebuilding state-citizen relations on the basis of trust, law, and mutual responsibility. Alongside well-documented modern examples of transitional justice, the general amnesty enacted in Athens following the fall of the Thirty Tyrants stands out as the earliest recorded instance of a deliberate transitional justice policy. This case constitutes the central focus of the study. Prior to this, historical data on the oligarchic coups of 411 and 404 BCE are examined to demonstrate how these political disruptions shaped the background of the 403 BCE general amnesty. After establishing the legal framework of the amnesty through ancient testimony, the period's judicial practices are analyzed directly through Lysias' forensic speeches, revealing how this legal arrangement operated in practice, how it was reflected in the political sphere, and how the experiences of the Thirty's regime shaped Athenian social and political culture.

Keywords: *Oligarchy, Amnesty, Athenian Courts, Public Administration*

Giriş: MÖ 411 ve MÖ 404 Yıllarında Atina'da Oligarşi Hükümetleri

Atina demokrasisi, özellikle Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulması ve devletin imparatorluk niteliğini kazanmaya başlamasıyla birlikte, sağladığı fırsatlar sayesinde geniş halk kitlelerinden destek görmüştür. Peloponneos Savaşı sırasında Atina'nın Sicilya Seferi'nde uğradığı ağır yenilgi (MÖ 415-413) ise toplumdaki kırılmaların başlangıcı olarak görünür (Hansen, 1999: 40). Bunun hemen ardından Sparta'nın, Attika'daki ana ulaşım yollarından birini denetim altına alan Dekeleia Kalesi'ni işgal etmesi, Atina'nın kırsal alanlara erişimini büyük ölçüde kısıtlamış; tarımsal üretimi ve doğal kaynaklara ulaşımı zayıflatmıştır. Bu durum, özellikle mülk sahibi ve üretici sınıfların ciddi ekonomik kayıplara uğramasına ve ticari faaliyetlerin aksamasına yol açmıştır (Thukydides 7.27).[1] Ortaya çıkan ekonomik baskı, Atinalı elitlerin çıkarlarını doğrudan tehdit etmiş; bunun sonucunda *dēmos* egemenliği kısa süre içinde iki kez oligarşik hizipler tarafından devrilmiştir.

Sicilya'daki bozgunun ardından Atina'nın içine sürüklendiği krizlerin sorumluluğu, büyük ölçüde halk meclisinin ivedilikle aldığı kararlara yüklenmiştir. Bu durumu engellemek ve yönetimin işleyişini hızlandırmak amacıyla, MÖ 413 yılında on kişiden oluşan bir danışma kurulu (*probouloi*) oluşturulmuştur. Bu kurul, halk meclisine sunulacak kararları önceden görüşüp olgunlaştırmakla görevlendirilmiş, böylece demokrasinin etkisi fiilen daraltılmıştır. İzleyen dönemde, oligarşik hiziplerin yönlendirmesiyle MÖ

[1] Bu çalışmada eskiçağ kaynaklarına yapılan atıflar, modern çevirilerin sayfa numaralarına değil; çeviriden, baskıdan ve dilden bağımsız, uluslararası ve disiplinler arası olarak kabul edilmiş tek referans sistemi olan metnin iç yapısına dayalı numaralandırmaya dayandırılmaktadır. Bu yöntemle yapılan atıflar, eserlere ilişkin hangi çeviri kullanılırsa kullanılsın metnin aynı pasajına karşılık gelerek farklı çeviri ve baskılar arasında geçerliliğini korumakta ve bu yönüyle akademik açıdan zorunlu bir standart olarak kabul edilmektedir.

411'de olağanüstü toplanan halk meclisi sırasında, meclise katılım ekonomik yeterliliğe sahip 5000 yurttaşla sınırlandırılmış ve yürütme yetkisi Dörtyüzler Hükümeti'ne devredilmiştir. Halk Meclisi bundan böyle yalnızca yeni hükümetin gerekli gördüğü durumlarda toplanacaktır. Ayrıca *graphē paranomōn* yasası da yürürlükten kaldırılmıştır (Thukydides 8.67). Bu düzenleme, yasadışı eylemleri ihbar etme ve yasal olarak denetleme mekanizmasını ortadan kaldırarak, o güne kadar kabul edilemez sayılan bir rejim değişikliğinin önünü açmış ve demokrasiye karşı hareket edenlere fiilen sınırsız bir özgürlük tanımıştır (Sebastiani, 2018: 502). Gelişmelerin ardından Dörtyüzler Hükümeti'nin üyeleri, yüz yirmi paralı korumayla birlikte ve silahlı olarak senatonun toplantı salonuna girmiş, yönetimi fiilen ele geçirmiştir (Thukydides 8.69.4).

Bu süreçte Sparta, Sicilya'daki zaferine rağmen Atina'ya son darbeyi indirip savaşı kesin olarak bitirecek güçten yoksundur. Öte yandan Persler, Sparta'nın yanında devreye girerek Samos (Sisam Adası) dışında tüm Ionia üzerinde denetim sağlamıştır. Bundan böyle Samos, Atina'daki oligarşik yönetimler döneminde Atinalı demokratların toplanma mevkii haline gelir. Nitekim MÖ 411 yılındaki gelişmelerin hemen ardından, Thrasybulos gibi önde gelen komutanların öncülüğünde çok sayıda Atinalı yurttaş Samos'ta bir araya gelerek Atina'daki darbeye karşı muhalefeti burada örgütlemiştir. Ayrıca bu ilk darbe hükümetinin içinde aşırı görüşlü bir kesim olduğu gibi *dēmos* ile doğrudan çatışmadan kaçınmayı tercih eden ılımlı bir grup da bulunmaktadır. Aşırılar, Atina'nın bütünüyle Sparta'nın siyasi yörüngesine girmesini savunurken, ılımlılar Sparta ile eşitlikçi olmayan herhangi bir anlaşmaya karşı durmuşlardır (Bettalli, 2012: 126-127). Farklı görüşü savunan bu iki tarafa ek olarak Dörtyüzler Hükümeti üyelerinden Theramenes ve Aristokrates gibi bazı kişiler de hükümetteki rollerini yetersiz bulmuş ve yönetimde daha etkin bir konum talep etmişlerdir (Lysias 12.66).

Atina'nın ilk darbe hükümeti içinde bu ayrılıklar mevcutken, donanmanın önce Euboia'da (Eğriboz) yenilgiye uğraması ve ardından Boğazlar üzerindeki denetimin kaybedilmesi, Dörtyüzler Hükümeti'nin çöküşünü hızlandırmış ve yaklaşık dört ay gibi kısa bir sürede bu yönetim sona ermiştir (Hansen, 1999: 40). Darbenin ardından halk, uzun bir aradan sonra ilk kez Pnyks Tepesi'nde toplanmış, burada Dörtyüzler görevden alınmış ve yürütme yetkisinin, tüm üyelerinin kendi askeri zırhını temin edenlerden oluştuğu Beşbinler Meclisi'ne devredilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Alkibiades ve diğer sürgünlerin geri çağrılmasına da karar verilmiş ve onlardan Samos kampındaki askeri çabalara aktif olarak katılmaları istenmiştir (Thukydides 8.97). Bu süreç, Samos'ta konuşlu deniz filosunun katılımı ile Alkibiades'in siyasi ve askeri yönlendirmesi sayesinde Atina'nın önceki felaketlerin yarattığı yıkımdan toparlanmasını ve demokratik yönetimin yeniden güç kazanmasını sağlamıştır. Thukydides'in belirttiğine göre, bu dönemde toplanan meclisler ve seçilen yasama organları aracılığıyla yüksek ve düşük sınıfların dengeli bir biçimde birleştirilmesi,

Atinalılara önceki felaketlerden sonra en istikrarlı ve etkin demokratik yönetimi yaşama olanağı sağlamıştır (Thukydides 8.97.2).

Gelişmelerin ardından Atina donanmasının yeniden bazı önemli başarılar elde ettiği görülür. Özellikle MÖ 410 yılında Spartalılara karşı Kyzikos'ta (Erdek yakınlarında) kazanılan zafer, Atina'ya tahıl taşıyan deniz yollarının güvenliğini sağlaması bakımından kritik bir öneme sahiptir. Ancak denizlerdeki bu başarılar uzun süreli olmaz. Pers desteğini sağlayan Spartalı komutan Lysandros, MÖ 405 yılında Pontos'tan Atina'ya giden tahıl gemilerinin yolunu kesmeye çalıştığında durum kesin bir şekilde değişir. Gelibolu Yarımadası'nın doğu kıyısında bulunan Aigospotamoi'da yapılan savaşta Atina filosu kesin olarak ortadan kaldırılır. Devamında Lysandros, Atina'nın Pire Limanı karşısında demirleyerek ticaret gemilerinin girişini engeller. Ne var ki Atina hemen teslim olmayı reddeder ve Theramenes önderliğinde diplomatik girişimlerde bulunur. Ancak açlıkla karşı karşıya kalıp direnci giderek tükenince Sparta'nın ileri sürdüğü koşulları kabul etmek zorunda kalır (Ksenophon, *Hellenika* 2.1-2).

MÖ 411 yılında gerçekleştirilen ilk darbe ile ortaya çıkan kopuş, azınlık ile çoğunluk arasındaki iç çatışmalarla geçen sürecin başlangıç noktasını oluşturur. Ostwald (2009: 41-43), iç siyasette başlayan bu kopuşun terminolojiye de yansıdığını vurgular: Öyle ki oligarşi ve demokrasi terimleri, artık yalnızca yönetim biçimlerini değil, aynı zamanda siyasi tarafları ve ideolojik eğilimleri ifade eder hâle gelmiştir. Türkçede 'oligarşi yanlısı' veya 'demokrasi yanlısı' gibi açıklayıcı ifadelerle aktarılan, eski Yunanca *oligarkhikos* (ὀλιγαρχικός) ve *dēmokratikos* (δημοκρατικός) sıfatları da bu iki terimden türemiş ve ideolojik karşıtlığı ifade etmek için ilk defa MÖ 5. yüzyılın sonlarında kullanılmıştır. Bunlardan *oligarkhikos*, Thukydides (6.60.1) ve Andokides (4.16) metinlerinde ilk kez göründüğü bağlamda, Atina'da MÖ 411'de tesis edilen bu siyasal rejime işaret etmektedir. Terimlerin kullanımına ilişkin bu durum, oligarşi ve demokrasi yönetim biçimleri arasındaki farklılıkların MÖ 5. yüzyılın erken dönemlerinde fark edilmiş olmasına karşın, ancak yüzyılın sonlarına doğru *polis*'lerde iç çatışmalara, bölünmelere yol açacak ölçüde ideolojik bir nitelik kazanmaya başladığını göstermektedir.

MÖ 404 yılında Atina'nın teslimiyetinin ardından Sparta, kenti tamamen yok etmek yerine kendisiyle iş birliği yapacak, demokrasi karşıtı Atinalı seçkinlerden oluşan dar bir oligarşi yönetiminin kurulmasını desteklemiştir (Hansen, 1999: 41-42). Atina'da bu yönetimin kurulmasına ilişkin yapılan meclis görüşmelerine Spartalı komutan Lysandros'un da bizzat katıldığı ve söz alarak Atinalıları tümüyle ortadan kaldırmakla tehdit edecek kadar sert bir tutum sergilediği kaynaklara yansır. Hatta o esnada halk meclisinde bulunanlardan bazılarının komplo ve dayatmayı idrak etmesine rağmen sessiz kaldığı, bazılarının da devletin aleyhinde bir oylamaya katılmamak için oradan ayrıldığı konu edilmektedir (Lysias 12.74-75). Geri kalanlar, zaten Otuzlar Hükümeti'nin kurulması lehine oy kullananlardır. Anlaşma koşullarına bağlı olarak bu süreçte

Atina'nın uzun surları ve Pire Limanı'nı çevreleyen surlar da derhal yıkılmıştır (Ksenophon, *Hellenika* 2.3.11).

Tarihçi Ksenophon (*Hellenika* 2.3.2), çoğu Dörtyüzler Hükümeti içinde de görev almış otuz kişiden oluşan bu yeni hükümette görev alanların kimler olduğunu konu etmektedir. Otuzlar Hükümeti içindeki en etkin lider, Platon'un amcası olan Kritias'tır. Sparta dayatması ile Atina'da kurulan bu yeni hükümet, egemenliğini sürdürmek için de dış desteğe bağımlı olmuştur (Sebastiani, 2018: 494). Öyle ki Otuzlar Hükümeti'nin kurulmasının ardından Spartalı komutan Lysandros, Atina'ya yedi yüz kişilik bir garnizon sevk etmiş ve bu garnizon, Atina akropolüne yerleştirilmiştir. Ayrıca bu hükümetin daha sonra Spartalılardan aldığı 100 *talanton* tutarındaki borç da kaynaklara yansımıştır (Isokrates 7.68; Demosthenes 20.11-12).

Otuzlar Hükümeti, Sparta garnizonunun sağladığı destekle, sahte suçlamalara ve yargısız infazlara dayanan sistematik bir şiddet politikası yürütmüştür. Yönetimin özellikle mali kaynak sağlama ihtiyacının, bu politikanın merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, mallarına el koymak amacıyla yaklaşık 1500 yurttaşı idam ettikleri (Isokrates 20.11), benzer şekilde çoğu varlıklı olan göçmenleri de hedef aldıkları (Lysias 12.6) kayıtlara yansır. Ayrıca rejim, kendi yönetimini güvence altına almak amacıyla sadece sadık gördükleri kişilerden oluşan üç bin kişilik sınırlı bir yurttaş listesi hazırlanmış, bu listenin dışında kalan tüm Atinalılar ise yurtlarından sürülmüştür (Lysias 12.5-7; Ksenophon, *Hellenika* 2.3.18-4.1). Otuzların bu tutumu, tam yurttaşlık haklarının yalnızca dar bir seçkin kesime tanındığı, geri kalanların ise ikinci sınıf konuma itildiği Sparta benzeri bir düzen kurmayı amaçladıkları şeklinde yorumlanır (Lanni, 2010: 557). Devamında Otuzlar Hükümeti geniş çaplı tasfiyeler ile yetinmemiş, yönetimleri sırasında tüm surlar yıkılmış, donanma gemileri düşmana teslim edilmiş, tersane bütünüyle tahrip edilmiştir (Lysias 13.46). Bu eylemleri nedeniyle Otuzlar Hükümeti'nin Atina'ya adeta bir düşman gibi davrandığı ve onu tutsak aldığı izlenimi tarihî kayıtlara yansır (Lysias 12.38-39,51). Hatta Otuzlar Hükümeti'nin Atina surlarını Spartalıların emriyle değil, kendi iktidarlarını kalıcı hale getireceklerini düşündükleri için yıktıkları dahi düşünülmüştür (Lysias 12.40). Bu dönem, Atina toplumu üzerinde derin ve kalıcı bir hafıza yarası bırakmıştır.

Otuzlar Hükümeti, bunca şiddet kampanyası yürütürken kendi içlerinden Theramenes, sadece bu politikalara karşı uyarıda bulundu diye ölümle cezalandırılır. Zira aslında asıl korkuları, yurttaşların Theramenes'in çevresinde toplanmalarıdır. Ne var ki Theramenes'i öldürmeleri, korkularına çare olmaz. Devamında sürgün demokratlar ve destekçileri, Thrasybulos liderliğinde Boiotia sınırından Attika'ya sızar, Atina'dan yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki Phyle Kalesi'ni ele geçirmeyi başarırlar. Otuzlar Hükümeti'nin şiddet eylemlerine duyulan öfke, Thrasybulos liderliğindeki direniş hareketinin kent içinden de destek bulmasını sağlamış ve bunlar, sayısı bine ulaşan bir kuvvetle Phyle'den Pire'ye girmişlerdir (Ksenophon, *Hellenika* 2.3.15-2.4.10). Otuzlar ise Sparta

garnizonundan aldıkları destekle demokratlara karşı savaşsa da Atina'nın Pire Limanı bölgesinin kuzeyindeki Munykhia tepesinde yapılan savaşta Kritias öldürülmüştür. Kritias'ın öldürülmesiyle Otuzlar Hükümeti ölümcül bir darbe alır (MÖ 403 Şubat) (Atkinson, 1999: 6). Bundan böyle Pire Liman bölgesi, Atinalılar için bir sembol olarak kalacaktır. Demokrasinin gelişiminin Atina'nın deniz gücündeki yükselişle bağlantılı olması ve bu dönemde oligarşiye karşı direniş hareketlerinin özellikle Pire merkezli yürütülmesi nedeniyle Aristoteles (*Politika* 1303b10-12), Pire halkını yönetim merkezindeki Atinalılara göre 'daha demokratik' olarak nitelendirir (Wolpert, 2002: 45).

Devamında ortamın yatışması ise zaman alır. Zira Otuzlar Hükümeti yenilmiş olsa da demokrasi tarafındakiler, iç çatışma (*statis*) sonrası bir anlaşma zemininde buluşabilmek amacıyla Otuzlar Hükümeti üyeleri ve destekçilerinin çekip gitmesine izin verirler (Lysias 12.53-54). Ilımlı kabul edilen yurttaşlar arasından, her kabileden (*phylē*) bir temsilcinin seçilmesiyle on kişilik geçici bir konsey oluşturulur (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 38.1; Lysias 12.55-57). Ancak bu konsey, Pire'deki sürgün demokrasi yanlılarıyla uzlaşmak yerine, Atina'nın Boiotia'nın eline düşmek üzere olduğunu öne sürerek Spartalılardan yardım istemeyi tercih eder (Lysias 12.58; Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 38.1). Bunun üzerine iki taraf arasında çatışmalar yeniden başlayınca, Spartalı Lysandros'un artan nüfuzundan rahatsız olan Sparta Kralı Pausanias olaya müdahale etmiş ve bu müdahale, Thrasybulos ile demokrasi yanlılarının üstün gelmesini sağlamıştır (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 38.4).[2] MÖ 403 yılı Eylül ayında taraflar arasında siyasi anlaşma sağlanmış (Atkinson, 1999: 7), Atina'da demokrasiye özgü tüm eski kurumlar yeniden işlerlik kazanmış ve derhal yeni bir yasa çıkarılarak, Otuzlar Hükümeti döneminde verilmiş tüm mahkeme kararları hükümsüz ilan edilmiştir (Demosthenes 24.56).

Demokrasiye Geçiş Döneminde Uzlaşma ve Adalet

Bunca iç çatışmanın ardından yeni kurulan hükümetin en mühim icraatı, tesis edilen demokrasiyi güvence altına almak ve bu doğrultuda toplumsal barışı yeniden kurmak amacıyla kapsamlı bir genel af ilan etmek olmuştur.[3] Ksenophon (*Hellenika* 2.4.38) ve Aristoteles'in (*Athēnaiōn Politeia* 39-40) tanıklığı, bu af yasasına dair detayları ortaya koymaktadır: Af yasası, Otuzlar Hükümeti, Onlar Kurulu ve o dönemde yargısız infazları gerçekleştiren memurlardan oluşan On Birler (*hendeka*) dışında tüm yurttaşları kapsar. Ancak af kapsamı dışında

[2] Genel olarak antik yazarların, uzlaşma anlaşmasının kabul edilmesinin büyük ölçüde Spartalı Pausanias'ın çabalarına dayandığı konusunda hemfikir oldukları da belirtilmektedir (Loening, 1987: 14).

[3] Atina *polis*'inin idari ve hukuki yapısı, modern devletlerin sahip olduğu uzmanlaşmış güvenlik aygıtlarından ve profesyonel hukuk bürokrasilerinden yoksundur (Atkinson, 1999: 8). Bu nedenle makalede rejim değişimi sonrasında hukukun işleyişine dair veriler, anakronik biçimde modern kavramlar üzerinden değil, tarihsel bağlamı ve dönemin kendine özgü siyasal ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

bırakılan bu görevlilere bile, geçmişteki eylemleri incelenip hesap vermelerinin ardından (*euthyna*) Atina'da yaşama ve af uygulamasından yararlanma hakkı tanınmıştır.[4] Ne var ki eğer biri, bir başka kişiyi bizzat kendi eliyle (*autokheria*) öldürmüş veya yaralamışsa, onun yargılanmasının geleneksel hukuk kurallarına göre, yani Atina'nın eski cinayet yargılaması sistemine göre yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca tüm yurttaşların evlerine dönmesine izin verilmiş, mülkleri iade edilmiştir (Isokrates 16.46).[5] Bununla birlikte, Atina'da kendini güvende hissetmeyenlere Attika sınırları içindeki Eleusis'e yerleşme imkânı tanınmıştır. Eleusis'e göçün, anlaşmanın imzalanmasından itibaren 20 gün içinde yapılması planlanmıştır. Eleusis, anlaşma gereği eski oligarşi destekçileri için bir sığınma ve ayrışma alanı olarak belirlenmiş; Atina'da yaşamak istemeyenlere siyasi bir güvenli bölge sağlanmıştır. Eleusis'e yerleşenler, Atina ikametine dönmedikleri sürece devlet işlerinden el çekmiş sayılacaklardır.[6] Eleusis'te bulunan kutsal alan ise her iki tarafın yurttaşlarına da açık olacaktır.

Af yasasına uymayıp oligarşi döneminde yapılmış olan kötülüklerden dolayı diğer bir yurttaşa kin beslediğini açığa vurmanın cezası, ölüm olarak belirlenmiştir (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 40.2). Öyle ki yasa metinde bizzat kullanılmış olan *mē mnēsikakēsein* (μὴ μνησικακήσειν) fiili, anlaşma uyarınca Atinalıların, kelimenin tam anlamıyla 'geçmişteki haksızlıkları/kötülükleri hatırlamamakla' yükümlü tutulduklarını gösterir.[7] Bu hukuki 'hatırlamama' ilkesinin belirli suçlamaların yargı önüne getirilmesini yasaklayan işlevsel bağlayıcılığı, literatürde araştırmacıların söz konusu düzenlemeyi genel af olarak nitelendirmelerine yol açmıştır (Carawan, 2001: 20). Nitekim Aristoteles (*Athēnaiōn Politeia* 40.2), sürgünden dönenlerden birinin 'geçmişteki haksızlıkları' dile getirmeye kalkışması üzerine, bu kişinin herhangi bir yargılama süreci işletilmeksizin derhâl infaz edildiğini aktararak, söz konusu

---

[4] *Euthyna*, demokrasi döneminde görevden ayrılan tüm yetkililer için uygulanan standart bir denetim sürecidir. Otuzlar Hükümeti sonrası yapılan tek önemli değişiklik ise, yargılamaların artık tüm yetişkin erkek yurttaşlardan oluşan genel bir jüri tarafından değil, sadece vergi verebilecek düzeyde mülk sahibi yurttaşlardan oluşan bir jüri tarafından yapılacak olmasıdır. Bu düzenlemenin, geniş halk kitlesinin sert tepkilerini sınırlayarak yargılamayı daha adil kılmayı amaçladığı değerlendirilir (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 39.6; Ostwald, 1986: 499).

[5] Anlaşma, iç çatışma sırasında müsadere edilen taşınabilir malların, eğer satılmamışlarsa eski sahiplerine iadesini öngörmektedir. Satılmış olmaları durumunda ise, yeni alıcının hakkı korunmuştur. Taşınmazlar ise satılmış olsun ya da olmasın, eski sahibine iade edilecektir (Wolpert, 2002a: 32). Öte yandan Otuzlar tarafından müsadere edilip satılan malların iadesi veya tazmininin, demokrasi yeniden kurulduğunda bir sorun oluşturmuş olduğu ancak bununla birlikte bu meselenin nasıl çözüldüğüne dair mevcut kaynakların kısıtlılığına da değinilmektedir (Loening, 1987: 88-89).

[6] Ne var ki MÖ 401/0 yılında demokratlar, Eleusis'teki oligarşik liderlerin paralı askerler tutarak saldırı hazırlığında olduklarına dair raporlar almışlardır. Bu bilgi üzerine Atina, önleyici bir müdahale ile oligarşik liderleri görüşmeye davet ettikten sonra öldürmüş ve Eleusis'teki düzene bir son vermiştir (Ksenophon, *Hellenika* 2.4.43; Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 40.4; Atkinson, 1999: 9-10).

[7] Anlaşma metnini konu eden Ksenophon, Andokides ve Lysias'ın da bu fiili kullandıkları belirtilmektedir (Wolpert (b), 2002: 111, dipnot 4).

ilkenin fiilî yaptırımlarla da güvence altına alındığını göstermektedir. Bu tür yargısız infaz tehdidi, intikam girişimlerini bastırmanın bir aracı olarak işlev görmüş ve toplumu etkili bir biçimde sessizliğe zorlamıştır. Öte yandan Atinalıların, uzlaşma hükümlerinin ihlal edilmesini güçleştirmek amacıyla *paragraphē* adı verilen hukuki bir itiraz mekanizması geliştirdikleri de belirtilmektedir (Wolpert (b), 2002: 113).[8]

Hatip Andokides, MÖ 399 yılına tarihlendirilen bir mahkeme konuşmasında geçiş dönemi hukuki düzenlemelerinin, yeminler aracılığıyla hem devlet hem de yurttaşlar tarafından nasıl güvence altına alındığına tanıklık etmektedir (Andokides 1.90-91). Wolpert de Lysias, Isokrates, Platon ve Aristoteles gibi antik çağ yazarlarının eserlerine atıfta bulunarak Atinalıların anlaşmanın şartlarına bağlı kaldığını belirtmektedir (Wolpert (b), 2002: 110, dipnot 3). Aslında bakılırsa yasanın uygulanacağına dair edilen yeminlerin, demokratların ilk girişimi ile pekiştirildiğini söylemek de mümkündür. Öyle ki taraflar arasında uzlaşı sağlanmasının ardından demokratlar, bir oylama neticesinde oligarkların Pire kuşatması sırasında Spartalılardan aldığı 100 *talanton* tutarındaki borcun devlet hazinesinden ödenmesini kabul etmişlerdir ve sergiledikleri bu tutum, eskiçağ yazarlarının tanıklığında uzlaşının ilk somut göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Isocrates 7.68; Demosthenes 20.11-12).

Bir dikta yönetiminin ardından iktidara gelen yönetimin, önceki dönemde işlenen suçlara nasıl yaklaşması gerektiğini sorgulaması, Batı siyasi tarihi açısından önemli bir 'ilk' teşkil eder (Bettalli, 2012: 128). Genel af ilan edilmesindeki temel amaç, geçmişte yaşananların toplumsal etkilerini dengelemek, toplumsal uzlaşıyı yeniden sağlamak olarak görünür; zira intikam ve misilleme, karşı direniş ruhunu canlı tutacak ve toplumsal istikrarı tehlikeye atacaktır. Bunun yanı sıra ilan edilen genel af, Otuzlar Hükümeti'ne bazı yurttaşların dolaylı suç ortaklığını da görmezden gelmiş olacaktır. Zira Otuzlar Hükümeti döneminde sıradan Atinalıların bir kısmı, rejimin uyguladığı şiddete boyun eğmenin ötesine geçerek kimi zaman onlar adına muhbirlik yapmış ve tutuklamalara yardım etmiştir (Lanni, 2010: 559). Bu dönemde yargılamalar, tamamen Otuzlara bağlı dar bir konsey önünde yapıldığından (Lamb, 1967: 279), muhbirlik yapanlar da haksız yargılamaların paydaşı olmuşlardır. Sonuç olarak bu af yasası ile dolaylı ya da doğrudan tüm iş birlikleri göz ardı edilmiş ve yeni hükümet için belirli bir istikrar zemini sağlamak amaçlanmıştır (Bateman, 1958: 280). Yaşananların ardından, demokrasi mücadelesine katılmış olanlar ise devletin iyiliği için savaşmış sadık yurttaşlar olarak toplumsal hafızada yerini almıştır.

---

[8] Bir davanın af anlaşmasını ya da genel olarak hukuku ihlal ettiği gerekçesiyle kabul edilemez sayılmasını sağlayan bu prosedür, asıl yargılamadan önce ayrı bir duruşmada ele alınmış; itiraz kabul edilirse dava düşmüş, reddedilirse yargılama normal seyrinde devam etmiştir. Atina'da *paragraphē* adı verilen hukuki prosedürün yürürlüğe girmesiyle birlikte genel affın koşullarını ihlal eden suçlamalar veya davalar yargı önünde engellenebilir hâle gelmiş ve böylece uzlaşmanın istikrarı hukuksal açıdan güvence altına alınmıştır (Carawan, 2001: 20).

Atinalılar, tarihi kayıtlarında bu uzlaşma anlaşmasını yalnızca bir siyasal başarı olarak değil, aynı zamanda sürekli iç çatışmalarla sarsılan diğer *polis*'lere karşı üstünlük söylemi olarak da kullanırlar. Nitekim Atinalı hatip Isokrates, bir söylevi içinde özellikle bu noktayı vurgulayarak Atina'nın gerçek itibarının savaş alanındaki zaferlerden çok, iç çatışma sonrasında sergilediği sağduyulu, uzlaşı temelli ve iradeye dayalı ılımlı tutumdan kaynaklandığını belirtir. Hatibe göre; birçok devlet savaşta başarı elde edebilir ancak böylesi kritik bir dönemde böylesi bilinçli ve toplumsal dengeleri gözetebilen kararlar alabilmek, Atina'yı diğer tüm devletlerden ayıran asıl özelliktir (Isokrates 18.31-32).

Aristoteles de Isokrates'in sergilediğine benzer bir tutumla, Atina'nın uzlaşmacı politikasının özgünlüğüne değinmiştir. Ona göre birçok devlette demokrasiyi tesis eden taraf, eski rejimi destekleyen kesimlere karşı sert bir misilleme politikası yürütmekte, hatta eski aristokratların mülklerine el koymak gibi ekonomik cezalandırma araçlarına başvurmaktadır.[9] Atinalılar ise Otuzlar Hükümeti üyelerinin savaş için Spartalılardan aldığı parayı dahi kamu önünde Spartalılara iade etmişler ve bunun, uzlaşma yolunda atılması gereken ilk adım olduğunu düşünmüşlerdir (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 40.3). Dolayısıyla antik yazarların bu yaklaşımı, Atina'da ilan edilen affı sıradan bir olayı olmaktan çıkarmış ve siyasal tarihte nadir görülen bir uzlaşı programı olarak çerçevelemiştir. Bu çerçevede *dēmos*, zaferinin meşruiyetini karşı tarafı cezalandırarak değil, ortak iyiyi önceleyerek pekiştirmiş ve Atina, çatışma sonrası toplumlarda intikam ve mülksüzleştirme yerine istikrarın nasıl tercih edilebileceğini gösteren bir örneğe dönüştürülmüştür.

Ne var ki bu siyasal düşünce temelli övgülerin, Atinalı demokratların uzlaşıyı kabul ederken Sparta'nın askerî ve siyasal baskısının belirleyiciliğini hesaba katmadığı değerlendirilir. Bu bağlamda, mevcut güç dengeleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalan Atina için uzlaşının, tamamen gönüllü bir tercih değil, koşullar doğrultusunda benimsenmiş pragmatik bir çözüm olduğu yönünde çağdaş yorumlar mevcuttur (Atkinson, 1999: 7, 12; Wolpert (b), 2002: 112). Öte yandan bu soyut yargıların ötesinde, Otuzlar Hükümeti sonrası kurulan mahkemeler ve bu döneme ait adli söylevler; uzlaşma anlaşmasının hukuki zeminde nasıl uygulandığını, yargılamalar sırasında siyasal algının nasıl şekillendirildiğini ve Otuzlar Hükümeti döneminde yaşananların toplum ve siyasal kültür üzerindeki uzun vadeli etkilerini somut biçimde ortaya koymaktadır.

Otuzlar Hükümeti Sonrası Mahkemeler ve Görülen Davalardan Örnekler

Atinalılar, bu uzlaşı anlaşmasını kendileri için bir övünç kaynağı olarak kabul etseler de arzuladıkları sükûnet ortamının tekrar olgunlaşması, sur duvarlarını

[9] Atina'da ise ancak MÖ 402/1'de sadece *euthyna*, yani hesap verme, aklanma sürecine girmeyi reddeden oligarkların mallarına el konmuştur (Wolpert, 2002: 46).

yeniden inşası gibi kolay olmayacaktır. Zira yeniden kurulan demokraside birlikte yaşamanın ve yönetmenin bir yolunu bulmuş olmalarına rağmen, kamusal alanlarda yapılan konuşmalar, iç savaşın sona ermesinden on yıllar sonra dahi toplumun derinlerine işlemiş korku ve güvensizlik duygularının en güçlü tanıkları olarak görünür (Wolpert, 2002a: xi; Lanni, 2016: 180). Öyle ki bazı durumlarda mahkemelerdeki sanıklar, kendilerine yöneltilen suçlamaların arkasında, Otuzlar ile kurdukları ilişkiler nedeniyle yargılanmışlardır. Otuzlar Hükümeti üyelerinden Kritias'ın öğretmeni olan ve bu hükümetin diğer üyeleriyle ilişki içinde bulunan Sokrates'in davası da görünmeyen yüzüyle bu konuyla ilişkilidir (Wolpert, 2002a: 48). Nitekim MÖ 346/5 yılında, yani Sokrates'in idamından elli yıldan fazla bir süre sonra hatip Aiskhines bir mahkeme konuşması sırasında bu konuyu şu sözleriyle yeniden gündeme getirmiştir: ''Ey Atinalılar, demokrasiyi deviren Otuzlar Hükümeti üyelerinden biri olan Kritias'a ders verdiği ortaya çıktığı için mi Sokrates'i öldürdünüz?'' (Aiskhines 1.173).

Kamusal alanda yapılan konuşmalar içinden, iç çatışma sonrası toplumun duygularını en yalın haliyle dile getiren belgeler, yine Atina mahkemelerinde sunulmak üzere hazırlanmış olan dava metinleridir. Zira halka açık olarak, yüzlerce jüri üyesi ve izleyici önünde gerçekleşen dönemin Atina mahkemeleri, toplum içindeki tüm gerilimlerin dışa vurulmasını sağlamış, her konunun tartışıldığı ve şekillendiği bir kamusal alan işlevi görmüştür. Bu yönüyle Atina mahkemeleri, adalet mekanizması olmanın ötesinde, demokrasinin işleyişinde merkezi bir rol üstlenerek barışın ve toplumsal düzenin sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Lanni, 2012: 119). Öyle ki genel af yasasının sunduğu güvencenin demokratik mahkemelerin adil işleyişi sayesinde teminat altına alındığı; bu mahkemelerin, oligarşik darbeler sonrasında hukuk dışı biçimde sürdürülmesi muhtemel kan davalarını engelleyerek toplumu yeniden istikrara kavuşturduğu değerlendirilir (Joyce, 2022).

Bu dönemde yargı önüne çıkan yurttaşlar açısından Atina hukuk kültürünün karakteristik bir unsuru öne çıkmaktadır: Atina'da avukatlık kurumu yoktur ve Sokrates örneğinde olduğu gibi, bir davaya taraf olan yurttaş, savunma konuşmasını bizzat hazırlamakla yükümlüdür. Ne var ki her yurttaş, yasal bir zeminde kendisini doğru biçimde savunabilecek hukuki donanım ve söz söyleme yeteneğine sahip olmadığından, konuşma yazarlığı bir meslek haline gelmiştir. Bu dönemde, bir anlamda hukuk danışmanlığı yapan hatiplerin davalı ya da davacıların mahkemede sunmaları için hazırlamış oldukları konuşma metinleri, Klasik Çağ Atina edebiyatı içinde geniş bir külliyat oluşturmakla birlikte MÖ 4. yüzyılın başındaki tüm siyasal ve toplumsal gerilimlere de tanıklık ederler.[10] Nitekim bu dava metinleri, genel affın varlığına rağmen Otuzlar Hükümeti

[10] Başta Lysias olmak üzere makale boyunca tanıklıklarına başvurulan hatipler Andokides, Isokrates, Aiskhines ve Demosthenes'in hazırlamış oldukları mahkeme konuşmalarına (adli söylevlerine) yapılan atıflarda, hatiplere dair oluşturulan külliyatlarda belirlenen standart söylev numaraları esas alınmıştır. Bu söylev numaraları, kaynakçada belirtilen hatiplere dair çeviri eserler üzerinden takip edilebilir.

döneminde yaşananların Atina adli pratiğinde uzun süre tartışılmaya devam ettiğini ve çeşitli dava türlerinin bu döneme dair hesaplaşmalara sahne olduğunu da göstermektedir (Lanni, 2010: 575).

Dönemin en tanınmış hatiplerinden biri, Atina'daki Otuzlar Hükümeti tarafından ailesinin tüm malvarlığına el konulan ve ağabeyi bizzat Otuzlar tarafından öldürülen Lysias'tır. Kendisi de öldürülecekler listesinde yer almasına rağmen, onlardan kaçmayı başarmıştır. Daha sonra Thrasybulos'un Phyle'yi işgali ve Pire'ye ilerleyişi sırasında sağladığı büyük destek, Lysias'ın göçmen olmasına rağmen yurttaşlıkla ödüllendirilmek istenmesine yol açmıştır (Lamb, 1967: xiv). Hatip Lysias'ın hazırlamış olduğu ve MÖ 403/2 yılına tarihlendirilen ilk konuşma metni de Otuzlar Hükümeti'nin bir üyesi olan ve *euthyna* soruşturması geçiren Eratosthenes'in mahkûm edilmesini sağlamak üzere hazırlanmış olan bir suçlama konuşmasıdır (Todd, 2000: 113).

Lysias bu söylevinde, Eratosthenes'i af yasasının kapsamı dahilinde kalarak ideolojik suçlardan değil, kardeşinin tutuklanması ve öldürülmesindeki kişisel rolü üzerinden hedef alır (Lysias 12.23). Böylece davayı bireysel sorumluluk çerçevesinde konumlandırarak hukuki zemini güçlendirir. Bu yönüyle konuşma, af anlaşmasının sınırları içinde yargının nasıl işlediğini, bireysel sorumluluğun nasıl belirlenip yargılandığını açıkça ortaya koyar. Otuzlar Hükümeti'nin yönetim tarzının yarattığı korku, keyfi tutuklamalar ve mal mülk gaspları anımsatılarak hem bireysel bir hikâye hem de kolektif bir tanıklık anlatısı oluşturulur. Otuzlar Hükümeti üyelerine duyulan öfke, tüm konuşmaya hâkim durumdadır ve bu nedenle metin, bir olay anlatısı olduğu kadar bir siyasal tanıklık metni olarak görünür. Söylevin özellikle son bölümlerinde geçmiş haksızlıklar yeniden hatırlatılarak mahkeme jürisi, adaletin tesisi ve yaşananların telafisi gibi yüksek ilkeler doğrultusunda karar vermeye çağırılır (Lysias 12.92-100). Bu dava metni, genel af sonrası kurulan mahkemelerin, kişisel öfke ve hesaplaşma duygularının kontrollü bir biçimde dışa vurulmasına olanak tanıdığını ve bireylerin biriken husumetlerini sistem içinde ifade edebilmelerini sağladığını göstermektedir.

Otuzlar Hükümeti sonrasında kurulan mahkemelerde konuşmacılar, toplumun daha geniş bir kesiminin bunlarla iş birliği yaptığını sistemli biçimde göz ardı ederek, tüm halkı Otuzlar'ın mağduru gösteren bir retorik strateji benimsemiştir (Lanni, 2010: 579; Wolpert (b), 2002: 111). Bu bağlamda Lysias da Eratosthenes'e suçlamalar yönelttiği sırada Otuzlar'ın iktidara geliş sürecini aktarırken özellikle Theramenes'i başlıca fail olarak işaret eder ve meclis toplantısını aktarırken yurttaşların baskı altında karar verdiklerini, hatta kimilerinin Spartalı komutanın tehditleri karşısında oturumu terk ederek onay vermekten kaçındığını vurgular (Lysias 12.70-75). Böylece Otuzlar'ın iktidara gelmesinde Atinalı yurttaşların oynadığı rolü önemsizleştirir ve tüm yurttaşların Otuzlar'ın zulmü karşısında birleşik ve mağdur bir topluluk olduğu izlenimini güçlendirir. Dolayısıyla, kurulan mahkemeler yalnızca bireysel suçları yargılamak ve adli işlevlerini yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda Atina

toplumu içinde Otuzlar oligarşisi dönemine dair olayların yorumlanışını şekillendirerek, gerçeği çarpıtan fakat toplumsal hafızayı yurttaşların birliği doğrultusunda etkileyen kolektif bir anlatının oluşmasına da katkıda bulunmuştur (Lanni, 2010: 579, 593).

Lysias külliyatı (*Corpus Lysiacum*) içinde bulunan ve Eratosthenes'inki ile ortak hukuki temele dayanan bir diğer dava, MÖ 399 yılına tarihlendirilen Agoratos'a karşı açılmış olan ceza davasıdır. Agoratos, Otuzlar Hükümeti üyelerinden biri değil, onların iş birlikçisidir. Dava metninin ilk kısmı, Agoratos'un Otuzlar yönetimine nasıl hizmet ettiğini ve hangi rolleri üstlendiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Burada Otuzlar tarafından rejime muhalefet ettiği düşünülen yurttaşları hedef göstermek üzere özellikle görevlendirildiği açıklanır ve kasıtlı ve gönüllü iş birliği ile cinayetlere zemin hazırlayan bir fail olarak sunulur (Lysias 13.1-48). Lysias Agoratos'a karşı bu suçlama konuşmasını, Otuzların öldürdüğü Dionysodoros'un bir akrabası adına hazırlamıştır (Lamb, 1967: 279). Davanın, *apagōgē phonou* olarak bilinen, cinayet zanlılarının yakalanıp mahkemeye çıkarılmasını öngören bir prosedür çerçevesinde açıldığı belirtilmektedir (Todd, 2000: 137; Volonaki, 2019).

Dolayısıyla Eratosthenes'in, Otuzlar'ın bir üyesi olarak, devlet adına yaptığı iddia edilen tutuklama ve infaz uygulamaları; Agoratos'un ise rejime bilgi sağlayıp sahte suçlamalarla yurttaşların ölümüne zemin hazırlayan işbirlikçiliği, Lysias'ın perspektifinde eş değer görünür. İki durumda da ahlaki temelden yoksun bir siyasal yandaşlık, doğrudan cinayetlere uzanan bir pratik üretmiştir. Lysias'ın her iki dava için hazırladığı konuşma, cinayet suçunun af kapsamı dışında bırakılmasından yararlanarak, Otuzlar döneminde işlenen eylemleri bireysel fail ve sorumluluk düzeyinde tartışmaya açan örnekler olarak öne çıkmaktadır. Böylece Eratosthenes ve Agoratos, yalnızca rejimin suçlarına karışmış aktörler olarak değil, aynı zamanda demokratik toplumun kendi geçmişiyle hesaplaşma sürecinin merkezî figürleri olarak konumlandırılır.

Öte yandan bu iki dava metninin, aynı zamanda uzlaşma hukukunu korumak gibi ortak bir hukuki hedefe işaret ettiği de belirtilir (Wolpert (b), 2002: 123). Eratosthenes'e karşı hazırlanan konuşmanın son cümlesinde hatip, mahkeme heyetinin bu adamı aklaması durumunda Otuzlar'ın öldürdüğü masumları suçlu duruma düşürmüş olacağını söyleyerek, verilecek olan kararın uzlaşmayı zedelememesi gerektiğini vurgular (Lysias 12.100). Benzer biçimde Agoratos'a karşı hazırlanan metinde de Otuzlar'ın Agoratos'u aklamış olması, mahkeme heyetinin tam tersini yaparak adaleti sağlaması gerektiğinin bir kanıtı gibi sunulur (Lysias 13.96). Her iki durumda da Otuzlar Hükümeti dönemi, mahkemenin kararını yönlendirmek için başvurulan ortak bir karşılaştırma ölçütü hâline gelir.

Otuzlar Hükümeti ve genel af meselesinin doğrudan ve açık biçimde dava konusu edildiği söylevler büyük ölçüde Lysias'a ait olmakla birlikte dönemin bir diğer önemli hatibi Andokides'in bir adli söylevi de bu bağlamda öne

çıkmaktadır. Öyle ki Lysias'ın bu iki dava konuşması içinde vurgulamış olduğu uzlaşma hukukunun korunması ve mahkeme heyetinin kararını yönlendirmek için Otuzlar Hükümeti döneminin bir karşılaştırma ölçütü olarak sunulması, Andokides'in bizzat kendi savunmasını yaptığı bu dava konuşması içinde de geçmektedir.

Andokides, MÖ 415'te Sicilya Seferi öncesinde dini nedenlerle dava edilmiş (Andokides 1.10) ve Atina'dan sürgün edilmiştir. İlan edilen genel af, ona geri dönme ve yurttaşlık haklarını yeniden kazanma imkânı sağlamışsa da döndükten sonra eski suçlardan gene dava edilmiştir. Andokides'in MÖ 399 tarihli savunması, geçmiş dönemdeki suçlamalara karşı genel af yasasının sağladığı hukuki güvence altında yasal haklarını koruma girişimi etrafında şekillenmektedir. Öyle ki hatip, affı konu ederken affa dair bazı detaylara da tanıklık etmektedir. Örneğin genel affın kimleri kapsadığını ve kimleri kesin olarak kapsam dışı bıraktığını ayrıntılı biçimde belirler (Andokides 1.78). Buna göre; borçları yüzünden yurttaşlık haklarını kaybetmiş olanlar, kötü yönetimle suçlanan ya da bu suçlamalarla ilgili davaları henüz sonuçlanmamış kişiler, çeşitli hukuki kısıtlamalara mahkûm edilenler, borçlu birine kefil oldukları için cezalandırılanlar, oligarşi hükümetleri üyeleri ve oligarşi döneminde işlenmiş eylemlerle ilişkilendirilenler affa dâhil edilir. Buna karşılık, kamu kayıtlarında kaçak olarak geçenler, cinayet suçundan özel mahkemelerde yargılanıp sürgün ya da idam cezasına çarptırılanlar ile katliam veya tiranlık girişiminde bulunmuş kişiler affın dışında bırakılır. Yani siyasal uzlaşmayı sağlamak için geçmişteki çoğu suç ve suçlama silinirken, toplum nezdinde ağır kabul edilen suçlar bağışlanmamıştır.

Andokides ayrıca genel af kapsamında olan kişilere ait tüm suç kayıtlarının her yerde silineceğini, bu kayıtlara ait bütün kopyaların toplanıp yok edileceğini ve hiç kimsenin bu belgeleri gizlice saklayıp geçmiş suçlamaları yeniden gündeme getiremeyeceğine dair düzenlemeyi de dile getirir. Aksi yönde davrananlar ağır biçimde cezalandırılacaktır (Andokides 1.79). Konuşması esnasında kendisini suçlayan kişiler Kephisios, Meletos ve Epikhares'in kamu malını zimmete geçirme, yargısız infaz ve demokrasinin yıkımına katılma gibi ağır suçlar işlemiş olmalarına rağmen, Eukleides arkhonluğu döneminde (MÖ 403/402) kabul edilen ve geçmişe dönük yargılamayı yasaklayan düzenleme sayesinde cezadan kurtulduklarını yani yeniden topluma katılma ve kamu görevlerine erişme imkânı bulduklarını da vurgular (Andokides 1.92-101). Buna karşılık kendisi, Otuzlar döneminde Atina'ya ihanet etmediği ve demokrasiye sadık kaldığı için öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Üstelik kendisine yöneltilen suçlama da bir kamu suçu olarak ağır suçlara dahil değildir. Mahkeme jürisine, Otuzlar'ın bile sadakati nedeniyle öldürmek istediği bir kişinin, demokratik Atina'da mahkûm edilmesinin açık bir adaletsizlik olacağını ileri sürerek beraatini talep eder (Andokides 1.102). Dolayısıyla Otuzlar Hükümeti dönemi, demokrasinin adalet anlayışını sınamak ve mevcut yargılamanın

meşruiyetini değerlendirmek için bilinçli bir karşılaştırma ölçütü olarak sunulmuştur.

Savunmasının devamında Andokides, kendisini suçlayanların iddialarının temelini oluşturan eski yaptırımların ve özel davaların artık uygulanamayacağını vurgular. Genel af yasası çerçevesinde, geçmişten gelen cezaların tekrar gündeme getirilemeyeceğini ve yasal güvenliğinin teminat altında olduğunu ortaya koyar. Böylece Andokides'in savunması yalnızca suçlamaya karşı bir itiraz değil, aynı zamanda genel af yasasının garantisi altında yasal haklarını koruma girişimi olarak görünür (Carawan, 2002). Nitekim savunmasını yaparken de sık sık hem kendi hem de Atina'nın güvenliği açısından, uzlaşma hukukunun korunması ve yeminlere sadık kalmanın zorunluluğu üzerinden adalet talep eder (Andokides 1. 90-91, 105, 140).

Öte yandan Lysias'ın hazırlamış olduğu MÖ 384/3 yılına tarihlenen bir adli söylev daha vardır ki burada da konuşmacı, uzlaşma hukukuna dayanarak adalet talep etmektedir ve bu söylev içinde, Otuzlar'ın işlediği bir cinayet davasının daha bulunduğu dolaylı olarak konu edilmektedir (Lanni, 2016: 181, dipnot 55). Bu metin, babasını öldürmek suçuyla karşı karşıya kalan bir Atinalının açtığı iftira davası (*dikē kakegorias*) kapsamında hazırlanmıştır (MacDowell, 1978: 127). Yani söylev esas olarak bir iftira davasıyla ilgilidir ama içinde geçmişteki Otuzlar dönemine dair bir cinayet suçlaması da geçmektedir. Konuşmacı, kendisine yöneltilen bu ağır suçlamanın iftira olduğunu kanıtlamak amacıyla, babasının altmış yedi yaşındayken demokrasiye duyduğu bağlılık ve demokratik yönetimi desteklemesi nedeniyle Otuzlar Hükümeti döneminde öldürüldüğünü belirtir (Lysias 10.27).

Yaklaşık 20 yıl önce babası Otuzlar tarafından öldürüldüğünde henüz on üç yaşında olduğunu, o yaşta oligarşinin ne olduğunu bile bilmediğini ve haksızlığa uğradığında babasına yardım etmesinin de mümkün olmadığını belirterek kendini savunmaktadır (Lysias 10.4). Üstelik yaşadığı bu olaydan sonra ağabeyinin baba mirasını devraldığını ve vasisi olarak kendisini mirastan mahrum ettiğini anlatır (Lysias 10.5). Otuzlar Hükümeti'nin maddi manevi mağdur bıraktığı bir çocuk olarak, reşit olur olmaz Otuzlar'a karşı Areopagos'ta dava açtığını da ekler (Lysias 10.31). Açılan davaya dair metinde başka bir bilgi verilmese de dava metninin neredeyse sonunda geçen bu kısa ayrıntı bile, üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen toplumda söz konusu döneme dair duyarlılığın sürdüğünü ve hatibin bu duyarlılığın mahkeme kararını etkileyebileceğini düşündüğünü gösterir. Nitekim hatip son cümlesinde de mahkeme jürisine, uzlaşma sürecinde konulan yasalara ve edilen yeminlere bağlı kalmaları gerektiğini hatırlatır (Lysias 10.32).

Otuzlar Hükümeti döneminde yapılan haksızlıklara karşı duyarlılığı doğrudan ve en yüksek tondan hissettiren diğer konuşmalar, büyük oranda aday memurlar için *kamu görevi öncesinde başlatılan inceleme süreçlerinde (dokimasia) verilmiştir. Sonunda göreve uygunluğunun oylanacağı bu idari işlem*

esnasında memur adaylarının aileleri, kutsalları ve devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirip getirmedikleri sorgulanmış ve cevapların doğrulanması için tanıklara başvurulmuştur (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia* 55.3-4). Af yasasının ardından kamu görevine aday olan birçok kişi, *dokimasia* sürecinde kendilerine yöneltilen karşı davalarla yüz yüze kalmıştır. Zira *dokimasia,* adayların siyasi güvenilirliğini değerlendirirken, darbe döneminde topluma ve devlete ağır zararlar vermiş kişilerin, demokrasi yeniden kurulduktan sonra yüksek makamlara gelmesini engellemeyi amaçlayan başlıca mekanizma olarak işlev görmüştür.

Lysias külliyatı içinde bulunan 26 numaralı mahkeme konuşması bu bağlamda önem arz eder. Konuşma, MÖ 381 yılında Euandros adlı bir yurttaşın kamu görevi öncesi *dokimasia* sürecinde reddedilmesi amacıyla hazırlanmıştır (Todd, 2000: 271). Bu konuşmada Euandros, oligarşi döneminde Boiotia'da para karşılığı isyan çıkararak Atina'nın müttefik kaybetmesine yol açmak, Atina gemilerini teslim ederek devletin güvenliğini zayıflatmak ve esirlerin serbest bırakılması için rüşvet almakla suçlanır (Lysias 26.23-24). Ne var ki devlete karşı işlediği bunca suçun ardından onay verilirse Areopagos Mahkemesi üyesi olarak en önemli konularda sınırsız bir süre boyunca söz sahibi olacaktır (Lysias 26.11). Konuşmada, devlete karşı böylesi büyük suçlar işlemiş birinin, bu denli önemli bir mevkiye gelirse toplumun adalet duygusunun bundan nasıl etkileneceği sorgulanmaktadır (Lysias 26.13-15). Konuşmacı, sanığın affa güvenerek geçmişteki ağır suçlarının artık hatırlanmayacağını sandığını belirtir (Lysias 26.1). Ne var ki geçirdiği soruşturma ve ortaya sunulan deliller, kamu görevine seçilmesine engel olacak niteliktedir ve bizzat konuşmanın içinde de *dokimasia* uygulamasına ilişkin yasanın, demokrasiyi yıkmış kişilerin yeniden devlet görevlerine sızmalarını engellemeyi amaçladığı belirtilir (Lysias 26.9).

Konu edilen dava konuşması, Atinalıların Otuzlar sonrasında kurulan mahkemeler aracılığıyla cezalandırma ile affetme arasında özenli bir denge kurduklarını göstermektedir. Af yasası, oligarşi hükümeti ile iş birliği yapanların doğrudan yargılanmasını engellemekle birlikte, bu kişiler fiilen bütünüyle cezasız da bırakılmamıştır. Yurttaşlar, özellikle *dokimasia* sürecinde açılan davalarda, sanığın Otuzlar'la iş birliğini ya da Otuzlar Hükümeti dönemindeki sicilini bir karakter delili olarak gündeme getirerek dolaylı bir yaptırım uygulayabilmiştir (Atkinson, 1999: 12). Bu mekanizma, işlenen suçlara sınırlı bir hesap verebilirlik sağlarken aynı zamanda yerel düzeydeki öfkeyi de görece azaltan bir işlev görmüştür (Lanni, 2010: 553). Dolayısıyla uygulanan bu genel af yasası, adaleti göz ardı etmeden bir uzlaşma zemini hazırlaması bakımından başarılı bulunur (Atkinson, 1999: 12-13; Quillin, 2002: 72).

Lysias külliyatında yer alan ve yaklaşık MÖ 399 yılında *dokimasia* sürecinden geçen bir diğer yurttaşın savunma konuşması ise, Otuzlar Hükümeti döneminde halkta oluşan yoğun öfkenin masumları dahi hedef alabildiğini göstermektedir. Bu konuşmada sanık, kendisini oligarşik dönemde işlenen zulüm ve haksızlıklara karışmakla suçlayanlara yanıt verir. Savunmasının temel amacı,

Otuzlar yönetimi sırasında hiçbir resmî görev üstlenmediğini, yasadışı bir eyleme katılmadığını ve kişisel çıkar peşinde koşmadığını göstererek masumiyetini kanıtlamaktır (Todd, 2000: 260; Lamb, 1967: 535). Konuşmasının başında, iyi bir yurttaş olduğunu ve iftiraya uğradığını belirterek (*Lysias 25.*2-3) oligarşi yanlısı olmadığı yönündeki savunusunu temellendirir. Zira hiçbir insanın doğasından oligarşi ya da demokrasi destekçisi olmadığını, politik eğilimlerin kişinin çıkarlarına göre şekillendiğini vurgular (Lysias 25.8). İnsanları bölen sorunların aslında politik değil, kişisel çıkarlar olduğuna dikkat çeker ve jüriyi, yurttaşları değerlendirirken demokrasi altında haklarını nasıl kullandıklarını ve hükümet değişikliklerinden kimlerin kazanç sağlayacağını göz önünde bulundurmaya çağırır. Bir kişinin suçlu mu yoksa masum mu olduğuna yalnızca eylemleri ve çıkar ilişkileri üzerinden adil bir şekilde hükmedilebileceğini belirtir (Lysias 25.10). Kendisi açısından durum nettir. Demokrasiye sadakatini, gönüllü olarak gerçekleştirdiği yüksek bütçeli kamu hizmetlerini (*leitourgia*) öne çıkararak kanıtlamıştır (Lysias 25.12,17). Dolayısıyla zengin bir yurttaş olarak taraf değiştirmeye gerek duymamıştır.

Oligarşik gruplarla iş birliği yaptığına dair hiçbir tanıklık olmadığını (Lysias 25.14), Otuzlar'ın sıkı kontrolü nedeniyle herhangi birine yardım etmesinin imkânsız olduğunu (Lysias 25.16), yalnızca Otuzların kendisine dokunmamış olmasının işbirlikçilik olarak yorumlandığını belirtir (*Lysias 25.*18). Ne var ki Otuzlar Hükümeti döneminde sürgüne gitmeyen ve mallarını kaybetmeyen kişilerin, otomatik olarak işbirlikçi sayılamayacağını; halk, öfkesini bu yanlış hedeflere yöneltirse, bunun sonucunda hiç kimsenin geriye kalmayacağı kadar geniş ve kontrolsüz bir cezalandırma dalgasının doğacağı konusunda uyarıda bulunur (Lysias 25.18-19). Öyle ki bu durum; haksız, ölçüsüz ve toplum için yıkıcı bir adalet anlayışı ortaya çıkarır. Dolayısıyla konuşmacı, gerçek suçlularla sıradan yurttaşların birbirinden ayrılması gerektiğini göstermek isterken tüm kente yayılması mümkün görünen kolektif bir cezalandırma arzusuna karşı çıkar. Böylece konuşmacı, siyasi iklimin öfke ve şüpheyle yüklü olduğu bir dönemde, kendi masumiyetini bireysel eylemler üzerinden kanıtlamakla kalmaz; aynı zamanda kötü bir yönetim sonrası toplumun nasıl bir adalet anlayışı benimsemesi gerektiğine dair kapsamlı bir tartışma sunar. Tüm yönleriyle bu savunma metni, yalnızca kişisel bir aklanma çabası değil, Atina'nın kamu politikaları üzerine bir tartışma metni olarak değerlendirilir (Murphy, 1992: 544).

Lysias külliyatı içinde bulunan 31 numaralı mahkeme konuşması ise demokrasinin yeniden tesis edilmesinin hemen ardından Atinalı Philon'un konsey üyeliğine getirilmeden önce yürütülen dokimasia sürecinde hazırlanmıştır ve konuşmanın tamamı, Philon'un bu göreve layık olmadığı iddiasını savunmaktadır (Lamb, 1967: 634-635). Dava metninde, Philon'un bu göreve layık olmadığı iddiası, Otuzlar Hükümeti dönemindeki tutumuna dayandırılmaktadır. Metinde belirtildiğine göre Philon, bu dönemde Pire'deki direnişe katılmayarak Atina'ya ve demokrasiye bağlılık göstermemiş;

direnişçilerle birlikte risk almak yerine kendini güvenceye almayı seçmiş ve kasıtlı olarak başka bir *polis*'e yerleşmiştir. Orada yabancı vergisi ödeyip bir koruyucuya (*prostatēs*) bağlı bir göçmen (*metoikos*) gibi yaşamayı tercih etmiştir (Lysias 31.7-9). Dolayısıyla ortak mücadelenin hiçbir aşamasında yer almayarak, kurtuluşa hiçbir katkıda bulunmamasına rağmen zaferden sonra hazır bir düzene katılmak istemesi adil görünmez. Philon'un bu tavrının, demokrasisinin yeniden tesisi sürecinde Atina yurttaşlığı üzerine bir tartışma zemini hazırladığı görülür.

Lysias'a göre gerçek yurttaşlık, yalnızca doğum esasına göre hukuken yurttaş olmakla değil, kendini devlete gönülden bağlı hissetmekle mümkündür, çünkü ancak böyleleri devletin hem iyiliğini hem sıkıntılarını paylaşmayı görev sayar. Buna karşılık, doğuştan başka bir yerin yurttaşı olup da iş yaptığı herhangi bir ülkeyi vatanı sayanlar, anavatanlarının ortak çıkarlarını kolayca terk edip kendi özel kazançlarının peşine düşer, çünkü onlar için asıl vatan devlet değil, kendi servetleridir (Lysias 31.5-6). Bu yaklaşım, geleneksel anlayışı adeta tartışmaya açar biçimde yurttaşlığın doğumla değil, bireyin devlet yararına gönüllü bağlılığı ve siyasal topluluğa katılma iradesiyle kazanılması gerektiğini ileri sürer. Bununla, yurttaşlık için rıza ilkesi merkezi bir konuma çekilir.

Dava metnindeki bu rıza vurgusu, toplumsal ve siyasal bir eleştiri olarak da değerlendirilebilir. Zira metnin bir noktasında Philon, Thrasybulos ile omuz omuza verip demokrasinin kurtuluşu uğruna savaşan göçmenlerle kıyaslanarak eleştirilir (Lysias 31.29). Göçmenler *dēmos*'u desteklemek için hayatlarını riske atarken, Philon eşyalarını da yanına alarak Oropos'a kaçmıştır (Lysias 31.9). Oysa toplum içinde keyfilik ve zenginlik arayışıyla özdeşleştirilenler, ekonomik gerekçelerle Atina'ya yerleşen göçmenlerdir. Bunların toprak ve ev sahibi olmalarının yasak olması, servetlerini taşınabilir ve kolay saklanabilir biçimde tutmalarına yol açar ve diledikleri gibi hareket etmelerini sağlar. Lysias, bu mevcut toplumsal önyargıları ustalıkla kullanarak Philon'u yalnızca görevlerini yerine getirmeyen bir yurttaş olarak değil, Atinalıların gözünde güvenilmez ve çıkarcı göçmen tipinin somut bir temsilcisi olarak sunar (Bakewell, 1999: 9-10). Bu yaklaşım, iyi göçmenleri kötü yurttaşlara tercih edilebilir hale getirir ve böylece toplumun geleneksel yurttaşlık anlayışını tersine çeviren önemli bir mesaj da içerir. Dava konuşmasının sonlarında da ise jüri heyeti, Philon'un hak etmediği bir onurla ödüllendirilmesinin, yurttaşlık ahlakını zedeleyeceği ve toplumun erdemli değerlerini bozacağı konusunda uyarılır (Lysias 31.25).

Yurttaşlık ahlakı ve erdemine ilişkin kaygılar, Otuzlar Hükümeti sonrası kurulan Atina mahkemelerinde adil hüküm verme süreci ile doğrudan bağlantılı olarak ele alınmıştır. Öyle ki dava metinlerinde konuşmacıların, yalnızca yargılanan sanığın değil, aynı zamanda mahkeme jüri heyetinin de yurttaşların huzurunda olduğunu belirttikleri durumlar vardır. Örneğin bir dava metninde belirtildiğine göre, devlet işlerini yürüten diğer yurttaşlar duruşmaya 'olayları dinlemek' için değil, jürinin adaletsizlik yapanlara karşı nasıl bir tutum sergileyeceğini görmek için gelmişlerdir (Lysias 27.7). Bu mahkeme, Epikrates adlı bir hazine görevlisinin yargılanması amacıyla kurulmuştur. Aslında

Epikrates, demokrasinin yeniden tesis edilmesi sürecinde doğrudan görev almış bir Atinalıdır (Demosthenes 19.277). Korinthos Savaşı (MÖ 395-387) yıllarına tarihlendirilen bu dava metninde, kamu maliyesinin olağanüstü ölçüde sıkışık olduğuna dair güçlü bir izlenim vardır ve devam eden savaş nedeniyle hem kaynak yetersizliğinin hem de fırsatçı zenginleşmelerin arttığı ima edilir (Lysias 27.1-3). Epikrates, bu davada kamu parasını zimmete geçirmek ve rüşvet almakla suçlanmaktadır (Lysias 27.3-5). Metinde, kendisinin ve yakın çevresinin önceden yoksul oldukları halde savaşın neden olduğu koşullar içinde kamu kaynakları üzerinden zenginleştikleri yönünde ağır ithamlar yer alır (Lysias 27.9-10). İşte bu kapsamdaki bir davada konuşmacı, mahkemede bulunanların aslında suçlama konuşmasını dinlemek için değil, jürinin adaletsizlik yapanlara karşı nasıl bir tavır alacağını görmek için hazır bulunduklarını vurgular.

Zira konuşmacının belirttiğine göre Atina toplumu giderek yolsuzluğa alışmış, haksız kazancı normalleştirmiş ve hatta kendi küçük çıkarlarını koruyabilmek için suçlulara bağımlı bir ruh haline sürüklenmiştir (Lysias 27.11). Bu bağlamda bir bütün olarak değerlendirildiğinde, söylev yalnızca bir hazine görevlisinin yargılanmasıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda Atina toplumunda ekonomik bunalım sürecinde derinleşen ahlaki çözülmeyi de görünür kılar.

Konuşmacı jüriye, sanıkların cezasız kaldıkça daha da cesaretlendiğini, bu nedenle bu davada verilecek kararın caydırıcı bir örnek teşkil etmesi gerektiğini anlatır; aksi halde toplumda haksız kazanç elde edenlerin daha da pervasızlaşacağını vurgular ve diğer adil kimseler için bir örnek oluşturunuz, diyerek mahkeme jürisine seslenir (Lysias 27.6). Bu anlatı, Otuzlar Hükümeti sonrası ortaya çıkan koşullarda adaletin işleyişindeki boşlukların suçluları cesaretlendirdiği düşüncesini ortaya koyar ve jüri, bu retorik çerçeve içinde, adaleti tesis ederek toplumun geri kalanını dürüst davranmaya zorlayacak bir karar vermeye davet edilir. Böylece konuşmacı, bireysel bir ceza davasını, kamusal ahlakın korunması yönünde geniş bir siyasi mesajla bütünleştirir.

Aslında bu dava metninde bir kamu görevlisine yöneltilen, devletin içinden geçtiği zorlu koşulları fırsata çevirerek yoksulluktan zenginliğe yükselme suçlaması, oligarşi hükümeti yöneticilerine yönelik en belirgin suçlamalardan biridir. Devlet iç çatışmalar ve krizlerle sarsılırken, Otuzlar kısa sürede fakirlikten zenginliğe yükselmişlerdir (Lysias 25.26). Ancak görünüşe göre siyasal gerilimlerin ve ekonomik bunalımın beslediği bu ahlaki çöküş, artık yeniden kurulan demokratik düzen adına görev yapan kamu görevlileri için de dile getirilmeye başlamıştır. Atinalı Ergokles'in yargılanmasına ilişkin suçlama konuşması da bu açıdan dikkat çekici bir örnek niteliğindedir. Ergokles, Otuzlar Hükümeti döneminde Atina'dan sürgün edilmiş bir demokrasi yanlısıdır (Wolpert, 2002: 85). Daha sonra komutan olarak demokratik direnişin lideri Thrasybulos'un deniz seferine eşlik etmiştir.

Thrasybulos'un deniz seferi, MÖ 395-387 yılları arasında süren Korinthos Savaşı sırasında gerçekleşir. Ksenophon'un (*Hellenika* 4.8.25-34) aktarımına

göre sefer, başlangıçta Rodos çevresindeki Sparta etkinliğini kırmak amacıyla başlatılmıştır. Ancak Thrasybulos, stratejik önceliği Kuzey Ege tahıl hattı üzerinde denetim kurmaya kaydırmış; Trakya kralı Seuthes ile yaptığı ittifak sayesinde Byzantion ve Kalkhedon yeniden Atina'nın kontrolüne geçmiştir (Lysias 28.5). Ardından güneye ilerleyen Thrasybulos, Lesbos'u da ele geçirerek Atina'ya kısa vadede önemli askeri ve diplomatik kazanımlar sağlamıştır. Bununla birlikte seferin devamında mali kaynaklar tükenince Thrasybulos, eski müttefiklerden zorla haraç toplamaya yönelik yağma seferlerine yönelmiştir. Bu durum Atina'nın yeniden MÖ 5. yüzyıldaki gibi bir deniz imparatorluğu kurmaya çalıştığı yönünde geniş çaplı kaygılara neden olur (Todd, 2000: 287). Neticede Thrasybulos, asıl hedefi olan Rodos'a ulaşamadan Aspendos'ta yaşamını yitirir (MÖ 389). Ksenophon (*Hellenika* 4.8.30) onun, Aspendoslular tarafından tam olarak kıyılarını yağmaladığı için öldürüldüğünü belirtir. Thrasybulos'un ölümünden sonra seferin artakalan kuvvetleri Atina'ya dönmüş ve bunu takiben Ergokles dava edilmiştir (Buck, 1998: 119).

Ergokles'in yargılandığı dava, Atina'nın *eisangelia* yasası çerçevesinde yürütülmüştür (Todd, 2000: 287). *Eisangelia*, özellikle devlet aleyhine işlenen ağır suçlar veya görevi kötüye kullanma iddialarını meclise taşıyan bir dava biçimidir. Nitekim bu suçlama konuşmasının hemen girişinde Ergokles, ihanet niteliğindeki eylemlerle hem Atina'nın çıkarlarını hem de müttefiklerini zarara uğratmakla, demokrasiye karşı ağır suçlar işlemekle ve kamu malını suistimal ederek haksız servet edinmekle suçlanır (Lysias 28.1-2). Konuşmada, Thrasybulos ile Ergokles'e emanet edilen gemilerin sefer dönüşünde harap halde olduğu ve bunun nedeninin donanmaya ayrılan kaynakların kötüye kullanılması olduğu belirtilir. Devlet parasının gemi bakımına harcanması gerekirken bu kaynaklar belli ki kişisel menfaatler için kullanılmıştır. Ayrıca kıyı kentlerden sözde devlet adına para toplanmış, fakat bu gelirlerin hiçbiri devlet hesabına girmemiştir. Bu paraların büyük kısmının kişisel servete dönüştüğü açıkça iddia edilir (Lysias 28.4-5). Aktarımdaki vurgu özellikle yurttaşların mülkü üzerinden zenginleşme üzerinedir (Lysias 28.1). Halk, ağır savaş vergileri altında ezilirken Ergokles ve iş birlikçileri yurttaşların en zenginleri durumuna yükselmişlerdir (Lysias 28.5).

Zenginliğe bu yolla ulaşan kişilerin, çaldıkları malları kaybetmekten korktukları için oligarşik bir yönetim kurmaya, kısacası demokrasiyi tehdit edecek her türlü girişimde bulunmaya hazır olabilecekleri ileri sürülür ve Thrasybulos'un da böyle bir tehdidin parçası olduğu için sefer sırasında ölmesi memnuniyetle karşılanır (Lysias 28.7-8). Zor koşullarda devletine ihanet eden, rüşvet alan ya da kamu parasını zimmete geçiren birinin, Atina'nın surlarını ve gemilerini düşmana teslim etmiş gibi davrandığı, yani demokrasiyi ortadan kaldırıp onun yerine oligarşik bir düzen kurmaya hizmet ettiğini ifade edilir (Lysias 28.11).

Öte yandan bu adamlara duyulan öfkenin Otuzlar oligarşisine yönelenden daha haklı olduğu vurgulanır (Lysias 28.13). Çünkü Otuzlar zaten halkın zararına

işleyecek bir oligarşi olarak göreve gelmişken, Ergokles gibi kişiler demokratik sistem içinde yetki sahibi oldukları hâlde devleti kendi çıkarları uğruna tehlikeye atmışlardır. Bu nedenle devlet açısından bu tür kişiler hem kurumlara hem de yurttaşlara ihanet etmiş sayılır ve Ergokles'in temsil ettiği tehlikenin demokrasi için Otuzlar'dan bile daha büyük olduğu ileri sürülür (Lysias 28.14). Dolayısıyla, konuşmada Otuzlar dönemi bir kıyas ölçütü olarak kullanılmış ve bu çerçevede Ergokles, kamu görevini kişisel çıkarları için kötüye kullanan oligarşi üyelerinden bile daha aşağı bir konuma yerleştirilmiştir. Konuşmacı, mahkemede yalnızca Ergokles'in değil, tüm *polis*'in yargılandığını hatırlatarak verilecek kararın bir kişinin kaderinin ötesinde, Atina'daki kamu yönetiminin gelecekte nasıl işleyeceğini belirleyeceğini vurgular (Lysias 28.10). Bu nedenle Atinalıları adil fakat aynı zamanda caydırıcı bir hüküm vermeye, böylece devletin bütünlüğünü ve kamu yönetiminin ahlaki temellerini korumaya çağırır. Dava sonunda Ergokles hakkında tüm mal varlığına el koyma kararı (*apographē*) çıkarılmış ve kendisi ölüm cezasına mahkûm edilmiştir (Lysias 29.2).

Ergokles'in akıbetine ilişkin bu bilgiler, Lysias külliyatında yer alan Philokrates'e karşı yapılmış suçlama konuşmasında aktarılır. Philokrates, Thrasybulos ve Ergokles'in komuta ettiği savaş gemilerinden birinin sorumlusu olarak onlarla sefere katılanlar arasındadır (Lysias 29.11). Yargılanıp ölüme mahkûm edilen Ergokles'in serveti ortada yoktur ve Philokrates, devlet tarafından müsadere edilmiş bu malı saklamak ve zimmete geçirmekle suçlanmaktadır (Lysias, 29.2-3). Dolayısıyla kamu malını zimmete geçiren bir yurttaş olarak devleti zarara uğrattığı iddia edilmektedir (Lysias 29.5). Konuşmacı bu tür kişileri devlet için uzun vadeli bir tehdit olarak tanımlar. Zira bunlar, yurttaşların olanı zimmetinde tuttukça onların iyiliğini istemezler; tam tersine devletin başına bir felaket geldiğinde kendilerini kurtarabileceklerini düşünürler (Lysias 29.10).

Kamu malını çalanlar, halkla aynı çıkarları paylaşmayacağı için devletin kötülüğünden çıkar sağlayan insanlara dönüşürler ve devletin kötü gidişinden umut devşirir hale gelirler. Konuşmacının, söylevdeki bu vurgularla jüriyi sadece ahlaki bir öfkeye değil, aynı zamanda siyasi bir kaygıya da yönlendirmeye çalıştığı görülür. Dolayısıyla Ergokles ve Philokrates'e karşı açılan davalarda yolsuzluk yapanlar sadece mali suçlu değil, devlet düşmanı ve demokrasi için tehlikeli kişiler olarak tanımlanırlar. Philokrates'e karşı açılmış olan davanın nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi yoktur ancak Thrasybulos'un sefer sırasında ölmesinin ve Ergokles'in de ölüme mahkûm edilmesinin ardından halkın öfkesinin kısmen yatışmış olabileceği düşünülür (Todd, 2000: 288).

Ergokles ve Philokrates davaları, genel affın siyasal eşitliği fiilen dayattığını göstermektedir. Demokratik rejimde meşruiyet, kamu yararı, idari dürüstlük ve ahlaki yeterlilik temelinde tanımlanmaktadır; iç çatışmalar esnasında doğru tarafta olmak, kimseye otomatik meşruiyet sağlamaz. Öte yandan dava metinleri içinde Ergokles ve Philokrates rejim düşmanı değil, rejimi içten yıkabilecek figürler olarak konumlanmış olsalar da gelinen noktada

Atina'da oligarşik bir darbe ihtimalinin gerçek bir tehlike olmaktan çıktığı belirtilmektedir (Wolpert (b), 2002, s. 115). Zira affın dışında bırakılan Otuzlar ve en yakın işbirlikçileri tüm suçun taşıyıcısı olarak belirlenmiş ve affedilen herkes demokrasiye dönüş sürecinin bir parçası olarak sunulmuştur. Bu durumda *dēmos*, kolektif iyi olarak konumlanmış ve demokratik düzenin meşruiyeti pekişmiş; oligarşi ise bunun karşıtı olarak kötü olanın adeta somut ölçütü hâline gelmiştir.

Ne var ki arka planda, genel af yasası ile göz ardı edilmelerine rağmen aslında toplumun büyük bir çoğunluğunun dolaylı olarak oligarşik çevreyle temas ettiği ya da bunlara sessiz kaldığı bilinmektedir. Ayrıca iç savaşın ilk dönemlerinde, örneğin Phyle'de Thrasybulos'un yanında savaşan yaklaşık 700 asker olduğu ama bunlardan sadece 100 kadarının Atina yurttaşı olduğu belirtilir. Üstünlük demokratlara geçtikten sonra Pire'deki direnişçilere katılan yurttaşlar olmuştur (Wolpert, 2002: 109). Özetle, birçok yurttaş eleştiriye açık bir konumdadır. Devamında demokrasi direnişinin lideri olarak pozisyon alan Thrasybulos ve Pire direnişinde savaşmış kimilerinin bile tartışmasız kahraman konumları zedelenmiştir. Gelinen noktada aşırı uçlar toplum gözünde itibar kaybına uğramıştır (Wolpert (b), 2002: 111). Bu durum ise toplumun daha ılımlı, daha merkezde konumlanan istikrarlı bir siyasi kültüre yönelmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç

İlan edilen genel af, Atina'da kurumsal yeniden bütünleşmenin hukuki çerçevesini oluşturmuştur. Oligarşik hiziplere yönelik toplu misillemenin engellenmesi ve aftan yararlanan tüm yurttaşların siyasal kurumlarda ortak işleyişe yeniden dâhil edilmesi, af düzenlemesini kurumsal entegrasyon açısından işlevsel kılmıştır. Öte yandan bu hukuki ve siyasi çerçeve içinde Atina'da kurulan mahkemelerin, adil ve kontrollü bir entegrasyon sağlama ve siyasal istikrarı yeniden kurma çabasında merkezi bir rol üstlendiği görünür. Zira af yasası, Otuzlar ve işbirlikçilerinin doğrudan toplu biçimde yargılanmasını yasaklayarak onları hukuken korumuş olsa da af hükümleri biçimsel olarak ihlal edilmeden farklı gerekçelerle kurulan mahkemeler, toplumdaki öfke ve hesaplaşma duygularının tamamen bastırılmasına izin vermeyen bir denge sistemi oluşmuştur. Bu durum, olasılıkla toplumsal gerilimleri azaltmış ve bütünleşme sürecini güçlendirmiştir. Dolayısıyla, toplumsal hafıza açısından tamamen unutma mümkün olmadığından, aslında yasalar çerçevesinde mahkemeler ve yurttaşlar aracılığıyla yönetilen, kontrollü ve kademeli bir uzlaşma süreci inşa edildiği görünür.

Öte yandan dava metinleri, Atinalıların Otuzlar dönemine ilişkin sorumlulukları yönetici oligarşiye yükleme eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki bu durum, bir yönüyle yeniden kurulan demokrasinin meşruiyetini güçlendirmiş, Otuzları oligarşik yozlaşmanın sembolü hâline getirerek toplumsal siyasi hafızanın şekillenmesinde belirleyici

olmuştur. Diğer yönüyle ise rejimle dolaylı temas etmiş kişilerin sorumluluklarının görece görünmez kılınmasına imkân tanıyarak toplumsal uyumu koruyan bir işlev de görmüştür. Bu çerçevede, genel af sonrasında hukukun işleyişinin, iç savaşın ardından Atina'da siyasal birlik ve istikrarı önceleyen, geçmişle hesaplaşmayı ölçülü biçimde sınırlandıran ve toplumsal bütünleşmeyi kurumsal düzlemde yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir adalet anlayışını yansıttığı söylenebilir.

Kaynakça

Aiskhines (Çev. C. D. Adams, 1919). Aeschines, Speeches. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Andokides (Çev. K. J. Maidment, 1941). Minor Attic Orators, I: Antiphon, Andocides. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Aristoteles (Çev. H. Rackham, 1935). Aristotle The Athenian Constitution (Athenaion Politeia). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Aristoteles (Çev. H. Rackham, 1932). Aristotle Politics. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Atkinson, J. (1999). "Truth and Reconciliation the Athenian Way". Acta Classica, 42, 5-13.

Bakewell, G. (1999). "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty". Greek, Roman, and Byzantine Studies, 40 (1), 5-22.

Bateman, J. J. (1958). Lysias and the Law, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 89, 276-285.

Bettalli, M. (2012). Devamlılıklar ve Dönüşümler: MÖ IV. Yüzyılda Yunanistan. Antik Yunan. (Ed. U. Eco). (Çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Buck, R. J. (1998). Thrasybulus and the Athenian Democracy: The Life of an Athenian Statesman. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Carawan, E. (2001). What the Laws Have. Prejudged: Παρραγραφή and Early Issue-Theory. The Orator in Action and Theory in Greece and Rome: Essays in Honor of George A. Kennedy. (Ed. C. Wooten). Leiden: Brill.

Carawan, E. (2002). "The Athenian Amnesty and the 'Scrutiny of the Laws'". Journal of Hellenic Studies, 122, 1-23.

Demosthenes (Çev. J. H. Vince, 1926, 1935). Demosthenes. Orations. I, III. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hansen, M. H. (1999). The Athenian democracy in the age of Demosthenes: Structure, principles, and ideology. (Çev. J. A. Crook). Norman: University of Oklahoma Press.

Isokrates (Çev. G. Norlin, 1929; L. Van Hook, 1945). Isocrates Orations II, III. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Joyce, C. J. (2022). Amnesty and Reconciliation in Late Fifth-Century Athens: The Rule of Law under Restored Democracy. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ksenophon (Çev. S. Sinanoğlu, 1999). Hellenika: Yunan tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lamb, W. R. M. (1967). Lysias: With An English Translation. London: William Heinemann.

Lanni, A. (2010). "Transitional Justice in Ancient Athens: A Case Study". University of Pennsylvania Journal of International Law, 32 (2), 551–594.

Lanni, A. (2012). "Publicity and the Courts of Classical Athens". Yale Journal of Law and Humanities, 24, 119-135.

Lanni, A. (2016). Law and Order in Ancient Athens. Cambridge: Cambridge University Press.

Loening, T. C. (1987). The reconciliation agreement of 403/402 B.C. in Athens: Its content and application. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Lysias (Çev. W. R. M. Lamb, 1967). Lysias. Cambridge MA: Harvard University Press.

Ostwald, M. (1986). From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens. California: University of California Press,

Ostwald, M. (2009). Language and History in Ancient Greek Culture. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

MacDowell, D. M. (1978). The Law in Classical Athens. Ithaca: Cornell University Press.

Murphy, T. M. (1992). "Lysias 25 and the Intractable Democratic Abuses". The American Journal of Philology, 113(4), 543-558.

Quillin, J. M. (2002). "Achieving Amnesty: The Role of Events, Institutions, and Ideas". Transactions of the American Philological Association, 132, 71–107.

Sebastiani, B. B. (2018). "The Coups of 411 and 404 in Athens: Thucydides and Xenophon on Conservative Turns". Greek, Roman, and Byzantine Studies 58, 490-515.

Thucydides (Çev. C. F. Smith, 1921). Thucydides. History of the Peloponnesian War. III-IV. Cambridge MA: Harvard University Press.

Todd, S. (2000). Lysias: The Oratory of Classical Greece, vol. II. Austin: University of Texas Press.

Volonaki, E. (2019). Reconstructing the past. Forensic storytelling about the Athenian constitution in Lysias 12 and 13. Forensic Narratives in Athenian Courts. (Ed. Mike Edwards, Dimos Spatharas). London, New York: Taylor & Francis.

Wolpert, A. (2002a). Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens, Baltimore, London: Johns Hopkins University Press,

Wolpert, A. (2002b). “Lysias 18 and Athenian Memory of Civil War”. Transactions of the American Philological Association, 132, 109-126.